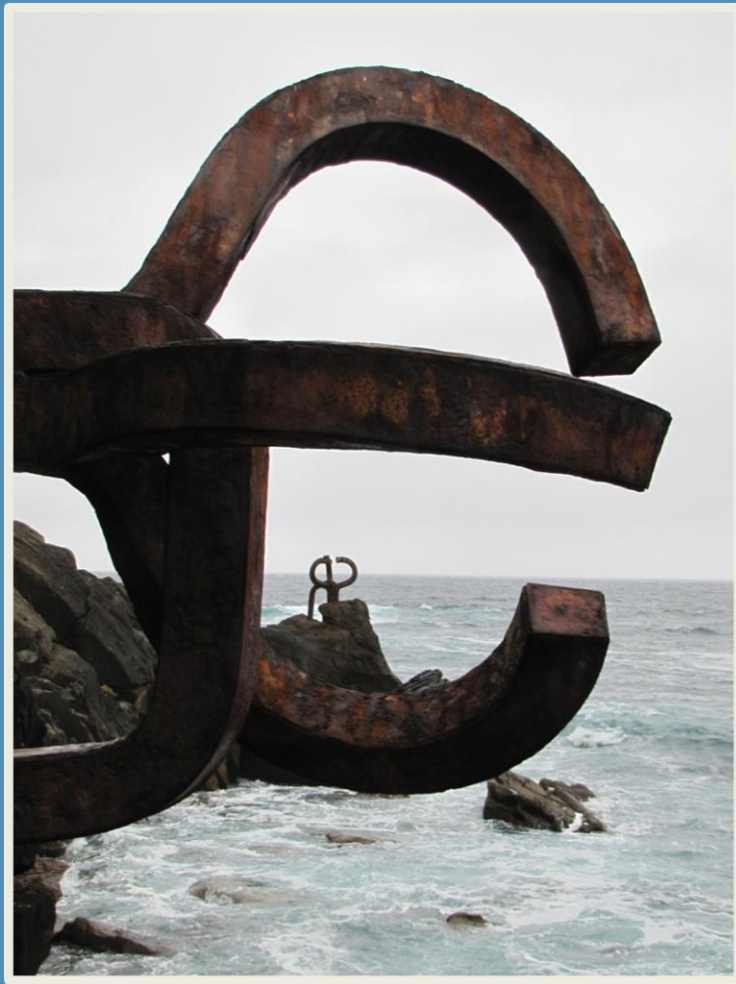
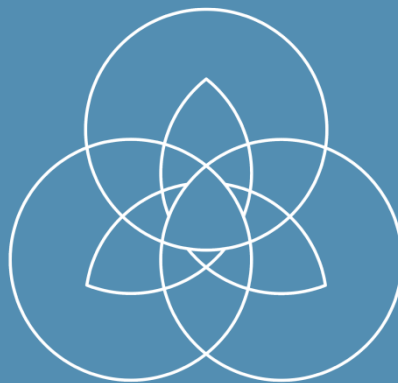

Beeldende vorming is een vak zonder
antwoordmodel en waarom juist dát zo
belangrijk is

Rebecca van Ingen

Lectoraat Waarde(n) van Vrijeschoolonderwijs

Beeldende vorming is een schoolvak zonder antwoordmodel en waarom juist dát zo belangrijk is

Een essay

Beeldende vorming is samen met andere kunstvakken een van de weinige vakken op school waarbij je geen kant en klaar antwoordmodel kunt hanteren. Leerlingen geven bij beeldende vorming juist níet allemaal hetzelfde 'antwoord' op een vraag.¹ Deze ruimte voor eigenheid is de verbindende kracht van beeldend onderwijs op vrijescholen en reguliere scholen. In dit essay, geschreven voor basisschool docenten van zowel vrijescholen als reguliere scholen, worden de onderwijsprocessen van het vak beeldende vorming in beide vormen van onderwijs beschreven. Daarbij wordt gebruik gemaakt van het begrippenkader van onderwijspedagoog Biesta (2012) die spreekt van de onderwijsdomeinen kwalificatie, socialisatie en subjectwording. Er wordt ingegaan op de vraag hoe de leerprocessen in zowel het vrijeschool als reguliere onderwijs ruimte geven aan leerlingen om zelf te denken, te ervaren en te doen. En waarom is ruimte voor eigenheid zo belangrijk voor de steeds veranderende wereld? De relatie tussen het begrip 'eigenheid' en het vak beeldende vorming is het startpunt van dit essay.

Ruimte maken voor eigen antwoorden

Zoals gezegd, wordt bij beeldende vorming juist níet van leerlingen verwacht dat ze precies hetzelfde 'antwoord' geven (hetzelfde beeldend werk maken) bij een beeldende opdracht. Bij het nabespreken van het beeldend werk (het kunstzinnig product van een les beeldende vorming, bijvoorbeeld een tekening, boetseerwerk of animatie) kan ook niet worden gekeken of de leerling volgens een antwoordmodel aan de opdracht heeft voldaan. Je kunt dit als docent als lastig ervaren, maar je kunt het ook zien als een belangrijke peiler van het vak. Juist doordat een voorgeschreven antwoordmodel ontbreekt worden leerlingen uitgenodigd om hun eigen antwoorden te gaan formuleren op vragen die zij in deze lessen stellen en gesteld krijgen. Dat is niet iets wat we vanzelfsprekend doen in al ons onderwijs. Hoe vaak vragen wij leerlingen echt om een eigen antwoord? Over het algemeen stellen we vast dat onderwijsprocessen en de leerling 'geslaagd' zijn als de leerlingen laten zien dat zij de voorgeschreven, conventionele antwoorden (b.v. in de vorm van een spellingsregel) van onze samenleving kunnen (re)produceren.

Onderwijspedagoog Biesta (o.a. 2012) betoogt dat onderwijs meer is dan het (re)produceren van conventionele antwoorden. Hij heeft het begrip subjectwording geïntroduceerd als een van de drie domeinen die in het onderwijs aangesproken zouden moeten worden (Biesta, 2012).

Onderwijsprocessen die zich afspelen in het domein van de subjectwording zijn processen die leerlingen vrij en autonoom laten denken, voelen en handelen. Subjectwording gaat over hoe je jouw eigen stem of eigenheid laten horen en zien in de dialoog met de wereld om je heen (Biesta,

¹ Ik betoog hier niet dat bij het vak beeldende vorming geen beoordeling mogelijk is. Op de website van het LKCA (landelijk kenniscentrum cultuureducatie en amateurkunst) kun je veel artikelen vinden die gaan over het beoordelen van kunstzinnig werk van leerlingen.

2012). Naast subjectwording spreekt Biesta ook over het domein van de kwalificatie: het domein van kennis en vaardigheden; en over het domein van de socialisatie: het domein van het invoegen in culturele, maar ook sociale en politieke 'ordes' (Biesta, 2012). Goed onderwijs gaat volgens Biesta over een samenspel van alle drie de domeinen waarbij het uiteindelijke doel is om ertoe bij te dragen dat de leerling volwassen in de wereld komt te staan, een volwassen mens met aandacht voor zichzelf, de ander en de wereld.

Waar we in veel van onze lessen in de scholen beogen om leerlingen in te voegen in dat wat we al weten, kunnen, doen en waarderen als samenleving, geeft beeldende vorming nadrukkelijk ruimte aan leerlingen: om zelf op onderzoek uit te gaan, om zich te verwonderen, om te genieten, om zich de beeldcultuur eigen te maken en vooral om zelf vorm te geven. Dit neemt niet weg dat het ook bij dit vak belangrijk wordt geacht dat leerlingen het instrumentarium (b.v. gereedschappen, technieken, materialen, maar ook het vocabulaire en de culturele context) van het vak leren kennen en kunnen hanteren zodat ze mee kunnen doen en denken met dat wat in de brede context van het vak als waardevol wordt gezien. Het leerproces stopt echter nadrukkelijk niet bij het kunnen meedoen en meedenken, maar doet een beroep op leerlingen om verder te gaan en voor zichzelf te denken en te doen. Om dat te kunnen moeten ze zichzelf en hun eigen stem ontdekken, ontwikkelen en laten klinken in woorden en in beelden.

Beeldend werk van studenten van de reguliere pabo (links) en van de vrijeschool pabo van Hogeschool Leiden

Bij beeldende vorming kun je je leerlingen de ruimte geven om hun eigen stem te laten 'klinken'. Je hebt als docent verschillende mogelijkheden om het vak beeldende vorming invulling te geven. Het heeft mij altijd gefascineerd dat het beeldend werk van leerlingen van de vrijeschool en van leerlingen van het regulier onderwijs, maar ook van studenten van beide pabo opleidingen er zo verschillend uitzag. In de afbeeldingen zie je beeldend werk van studenten van twee verschillende boetseeropdrachten. Bij het beeldend werk van de reguliere studenten van de pabo zie je een grote verscheidenheid aan dieren, het lijkt eenvoudiger om de onderlinge verschillen tussen het beeldend werk te benoemen en daarmee de eigen stem die in het werk klinkt. Het beeldend werk van de studenten van de vrijeschool pabo oogt op het eerste gezicht eenvormiger en het werkproces is ambachtelijker; iedere student heeft een beker gemaakt. Dat er wel zeker verschillen te zien zijn en de eigenheid in dit werk weerklinkt, zal ik verderop in dit essay uitleggen.

Als kunstdocent die beide uitnodigingen van beeldende vorming ontmoette in de school, wist ik ergens van binnen dat achter de verschillen in het beeldend werk een gezamenlijkheid verborgen lag, die wat zegt over de kracht van het vak beeldende vorming (en misschien wel alle kunstonderwijs). De gezamenlijke kracht heb ik gevonden in uiteindelijk een eenvoudig antwoord: *'beeldende vorming is een vak zonder antwoordmodel'*. De eigenheid van de leerling staat voorop, zowel binnen de vrijeschool als bij het regulier onderwijs, al zijn de leerprocessen om daar te komen verschillend.

Beeldende vorming in het regulier onderwijs

Allereerst een korte schets van de plek van het vak beeldende vorming in het regulier onderwijs. Binnen het regulier onderwijs heeft cultuuronderwijs, en als onderdeel daarvan ook het vak beeldende vorming door het door de overheid gesubsidieerde programma 'Cultuureducatie met kwaliteit'² meer aandacht gekregen. Cultuuronderwijs wordt gedefinieerd als het 'doelbewust leren over en met kunst, erfgoed en media via gerichte instructie, zowel binnen- als buitenschools' ("Definitie cultuuronderwijs", z.d.). In de meeste basisscholen wordt het vak beeldende vorming als afzonderlijk vak, zonder verdere verbinding met andere schoolvakken gegeven. Daarnaast bezoeken leerlingen musea en andere instellingen en vinden er mogelijk een aantal vakoverstijgende projectweken plaats waarin de kunstvakken verwerkt zijn. Van een doorlopende leerlijn waarin kunstvakken en andere vakken geïntegreerd zijn is vaak geen sprake. De keuze voor dit scenario hoeft niet te betekenen dat het niveau van het beeldend onderwijs (en cultuuronderwijs) laag is, maar geeft wel aan op welke mate er integratie met onder andere het kunstvak beeldende vorming plaats vindt. (Wervers, 2014)

Een aantal scholen profileren zich bewust met cultuuronderwijs, bijvoorbeeld kunstmagneetscholen. In de visie van dit soort scholen wordt meestal expliciet de rol van kunstonderwijs benoemd. Er wordt actief samengewerkt met culturele instellingen, maar de school behoudt de eindverantwoordelijkheid. Op deze scholen beïnvloedt cultuuronderwijs de visie op het leren. (Wervers, 2014)

Wat kunnen we leren van het regulier onderwijs als het gaat over beeldend vormgeven?

In het regulier onderwijs wordt de leerling bij het vak beeldende vorming uitgedaagd om zelf tot eigen ideeën te komen. 'Moet je doen' een veelgebruikte lesmethode in deze scholen beschrijft dit ook als kern van hun werkwijze op hun website: *'bij 'Moet je doen' gaan leerlingen op zoek naar hun eigen oplossingen'* ("Voordelen 'Moet je doen' beeldende vorming", z.d.). Kunstdocent Guido Paap van de pabo van de Hogeschool Leiden noemt deze manier van de lesopdracht formuleren het 'beeldend probleem'. *'Ik zal de opdracht altijd zodanig formuleren dat er zoveel mogelijk varianten als uitkomst mogelijk zijn. Daar zit het stukje eigenheid dat ik zo belangrijk vind aan het beeldend en kunstzinnig onderwijs. Ik zal nooit zeggen 'hier is een voorbeeld', maar ook niet 'dit gaan we maken*

² Meer over Cultuureducatie met kwaliteit vind je op de volgende website: <http://www.cultuureducatiemetkwaliteit.nl>

en iedereen moet hetzelfde resultaat hebben', want dan ben je alleen maar gericht op de techniek of de constructie van iets. Dan leer ik ze niets over beeldtaal, leer ik ze niet kijken, ik daag niet beeldend uit want ik heb de oplossing al gegeven' aldus Guido Paap. Roosien Verlaan, eveneens als kunstdocent verbonden aan pabo Hogeschool Leiden vindt het heel belangrijk dat de opdracht open is: *'dus ik vind dat je dan zegt je gaat een popje maken dat nu goed bij je past, bijvoorbeeld. En daar [in de opdracht- RvI] zit altijd iets in waarin je iets anders moet kiezen dan iemand anders.'* Oud-docent Peter van der Heijden zegt hierover: *'Als je een hele goede docent bent, kun je bij het stellen van de opdracht het kind al uitlokken dat het 'tegen zijn grens loopt' en dan ben je goed bezig. Dat je een opdracht geeft aan kinderen waarbij hij/zij naar een nieuwe ontdekkingsronde gaat komen of tot een nieuwe ontdekkingsronde'.*

Je zou kunnen zeggen dat opdrachten voor beeldende vorming, zoals hierboven beschreven, zich sterk richten op leerprocessen in het domein van de subjectwording. Alle drie de docenten geven aan dat het van belang is dat de leerlingen *zelf* een antwoord geven, dat er *eigenheid spreekt* uit het beeldend werk dat ze maken. De opdrachten dagen de leerlingen daartoe uit. Het is echter niet eenvoudig om opdrachten te formuleren die de leerlingen uitdagen om tot een eigen 'antwoord' te komen.

Beeldende vorming in het regulier onderwijs daagt de leerlingen uit om met eigen ideeën te komen en deze om te zetten in beeldend werk. De leerling ontwikkelt hiermee zijn eigen verbeeldingskracht. Vaak vindt bij aanvang van de opdracht ook een stuk socialisatie plaats, waarbij de leerling kennismakt met een bepaalde kunststroom of waarbij de hedendaagse beeldcultuur een inspiratiebron vormt voor de opdracht. Om de eigen ideeën om te kunnen zetten in beeldend werk maakt de leerling zich de technische kant van de opdracht eigen en leert zo om te gaan met het materiaal en instrumentarium (kwalificatiedomein). In de uitwerking van het beeldend werk (en de daarmee verbonden zeggingskracht) zie je grote onderlinge verschillen tussen leerlingen. Vaak heeft dit te maken met het al dan niet hebben ontwikkeld van die technische vaardigheden. Peter van der Heijden zegt hierover: *'Als je iets wil uitdrukken in een materiaal, klei bijvoorbeeld dan heb je daar bepaalde vaardigheden en kennis nodig van het materiaal om je daar goed in uit te drukken'*. Bij het reflectiemoment in de opdracht wordt gekeken naar de zowel de technische vaardigheden als de verbeeldingskracht.

Wat kunnen we leren van het vrijeschoolonderwijs als het gaat over beeldend vormgeven?

Het vrijeschoolonderwijs vindt zijn inspiratie in een antroposofisch mens- en wereldbeeld. Binnen de vrijeschool staat de gedachte centraal dat *'leerlingen in vrijheid zich moeten kunnen ontwikkelen, om te worden wie ze zijn'* ("Worden wie je bent", z.d.). Vrijeschoolonderwijs is gericht op brede vorming van iedere leerling waarbij de leerling zich leert verhouden tot zichzelf, maar ook tot anderen en de wereld, vanuit vrijheid en verantwoordelijkheid (Mayo, 2015). Begrippen als kwalificatie, socialisatie en subjectwording horen welliswaar niet bij het oorspronkelijke begrippenkader van de vrijeschool, maar worden in toenemende mate gebruikt om de onderwijsprocessen in de scholen te beschrijven en te evalueren (zie bijvoorbeeld Mayo, 2015).

Het geven van onderwijs op de vrijeschool wordt als een kunstzinnig proces gezien, waarbij docenten zoveel mogelijk zelf lessen vormgeven en die afstemmen op de pedagogisch-didactische behoeften die zij ervaren bij de klas. Sita de Kam, docent beeldende vorming van de vrijeschool pabo: *'Ik ben vorig jaar heel erg bezig geweest met hoe kom je nu tot die kunstzinnigheid hè, die wij zo graag van onze studenten willen en dan is dat niet persé kunstzinnigheid in de kunst maar kunstzinnigheid in zijn algemeen. Dus de vrijheid om zelf te ontwerpen, zelf na te denken, zelf te anticiperen op situaties ... Een van de ontdekkingen die ik gedaan had was je hebt logischerwijs eerst een stuk achtergrond nodig en dat is heel subtiel. Je moet eerst kijken hoeveel, als je teveel geeft belemmert het en als je te weinig geeft kun je daar nog niet in vrijheid mee verder ... En dat vind ik steeds het hele interessante, zoeken naar van goh, precies genoeg om tot die eigen kunstzinnigheid te komen.'*

Kunstzinnige verbeelding is ook een inherent onderdeel van het leren in de meer cognitief georiënteerde vakken, zoals taal en rekenen. Voor de eerste ontmoeting met nieuwe lesstof kiest de docent steeds een passend kunstzinnig beeld, bijvoorbeeld in de vorm van een zelf verteld verhaal of bordtekening. Wanneer de leerlingen de lesstof vervolgens zelf gaan oefenen en verwerken spelen beeldende kunstzinnige werkvormen zoals tekenen, schilderen of boetseren steeds een belangrijke rol. Sita de Kam: *'Want binnen de vrijeschool is het hele leerplan zo opgebouwd dat je alles ook kunt zien als ontwikkelingsstof... Ja het hangt allemaal samen met de ontwikkeling van het kind en dat maakt dat je in de derde klas andersoortige opdrachten vraagt dan in groep zes. In groep vijf vraag je iets anders dan in groep zes, los van het feit dat ze technisch vaardiger zijn in groep zes is het ook vanuit een ander motief, een ander ontwikkelingsmotief.'*

Daarnaast wordt in het schoolrooster nadrukkelijk plaats gemaakt voor vaklessen beeldende vorming. In bijvoorbeeld de schilderlessen wordt met veel aandacht gewerkt aan het ontwikkelen van de technische vaardigheden van de leerlingen (domein van de kwalificatie). Rik ten Cate, eveneens docent beeldende vorming van de vrijeschool pabo zegt over het aanleren van de technische vaardigheden in de basisschooltijd: *'dan leer je technieken die je later kunt toepassen in vrijheid'*. De gestelde opdrachten voor beeldende vorming passen bij de ontwikkelingsfase van de klas waarbij bewuste keuzes zijn gemaakt voor (natuurlijke) materialen, technieken en bijbehorende verhalen. Gebruikelijk is dat leerlingen in de basisschooljaren van de vrijeschool allemaal tegelijkertijd dezelfde opdracht maken. Sita de Kam zegt hierover: *'Ja dat is natuurlijk het hele lastige, 'die kunst [beeldend werk werk- RvI] binnen de vrijeschool die is allemaal hetzelfde en het lijkt allemaal op elkaar, er zit helemaal geen individualiteit in', maar elke muis is anders.'*

Juist door in beeldende lessen mee te doen en mee te bewegen in de grotere stroom (zowel van de traditie) als van de klas, leer je om de essentie dat met een beeld wordt uitgedrukt waar te nemen, zodat je ook zicht kunt krijgen op wat voor jou essentieel is, wat jouw essentie is. Daarom worden de opdrachten naderhand meestal ook nabesproken. Daarbij wordt niet zozeer gekeken naar de technische vaardigheden en creativiteit, maar wordt gereflecteerd aan de hand van vragen over de kwaliteiten die leerlingen ervaren in de beelden, zoals: *'Wie van deze dieren kan een boom optillen?'* of *'Welk dier is heel blij?'* Deze vragen maken voor de leerlingen en de docenten zichtbaar welke

universele kwaliteiten terugkomen in het individuele werk van de leerlingen. De lessen moeten, volgens Sita de Kam, uiteindelijk bijdragen aan een gevoel van competentie en tevredenheid over hun eigen werk. De lessen beeldende vorming voor de pabostudenten hebben volgens Rik ten Cate als doel dat de leraren kunstenaars worden, pedagogisch kunstenaars en dat ze dat pedagogisch kunstenaarschap óók kunnen oefenen aan de hand van beeldende kunst. Ook hij laat zien dat voor pabostudenten uiteindelijk de inzet van onder andere beeldend onderwijs eveneens is dat studenten ruimte krijgen om te handelen in het domein van de subjectwording: *'Dus ze moeten creativiteit ontwikkelen in hun denken en hun handelen en in hun beleven en in hoe ze naar de wereld kijken, daar moet creativiteit in zitten, ze moeten interventies kunnen doen die in geen enkele methode voorkomen, die niet in boekjes staan, maar die ze kunnen begrijpen door naar kinderen te kijken en te denken ohh nou moet ik, volgens mij moeten we nu dit of dat gaan doen'*, aldus Rik ten Cate.

Het vak beeldende vorming op de vrijeschool biedt de leerling een rijke wereld aan beelden aan (domein van de socialisatie). Daarnaast krijgen de leerlingen de kans om sterke technische vaardigheden en goede omgang met materialen te ontwikkelen. De manier van nabespreken draagt ertoe bij dat leerlingen ontdekken wie ze zijn, ze leren hun eigenheid kennen. Dit alles biedt een goede basis om later te komen tot uniek beeldend werk waarin de leerling zijn eigenheid inzet en uitdrukt (subjectwording).

Tot slot

Beeldende vorming is een vak dat je ruimte geeft om je verbeeldingskracht aan te spreken en je eigenheid te leren kennen en te ontplooien. Als je je als docent bewust bent van deze kracht van beeldend onderwijs kun je beeldende vorming inzetten om tegemoet te komen aan de subjectwordingsfunctie van het onderwijs. Zowel het beeldend onderwijs op de vrijeschool als binnen het regulier onderwijs geven daartoe veel mogelijkheden. De weg er naartoe is bij beide anders. Binnen het regulier onderwijs word je uitgedaagd tot eigen ideeën en vormgeving te komen. Binnen de vrijeschool ontwikkel je sterke technische vaardigheden, leer je ontdekken wie je bent en wat jouw unieke verbeeldingskracht is. Beeldende vorming is een vak zonder nakijkmodel en dat is belangrijk, belangrijk omdat voor de veranderende wereld, waar je als leerling in het onderwijs voor wordt klaargestoomd, je straks geen antwoordmodel hebt om te kijken of je de juiste beslissing neemt. Maar je kunt wel je eigenheid, je verbeeldingskracht en eigen ideeën inzetten om mee te doen aan die wereld.

Referenties

- Biesta, G. (2012). *Goed onderwijs en de cultuur van het meten*. Den Haag, Nederland: Boom Lemma. [Definitie cultuuronderwijs]. (z.d.). Geraadpleegd op 23 mei 2018, van <https://www.lkca.nl/artikelen/cultuureducatie>
- Mayo, A. (2015). *Lectorale rede Autonomie in verbondenheid*. Leiden, Nederland: Hogeschool Leiden
Voordelen 'Moet je doen' beeldende vorming. (z.d.). Geraadpleegd op 23 mei 2018, van <https://www.thiememeulenhoff.nl/primair-onderwijs/expressie/expressie/moet-je-doen/over-moet-je-doen/over/beeldende-vorming>
- Wervers, E. (2014, juli). Geactualiseerde versie van rapport Hart(d) voor cultuur! Geraadpleegd op 23 mei 2018, van <https://www.lkca.nl/informatiebank/hartd-voor-cultuur-update>
- Worden wie je bent. (z.d.). Geraadpleegd op 23 mei 2018, van <https://vrijeschoolmarelandleiden.nl>

Afbeelding voorblad

Eduardo Chillida - *Haizearen orrazia* 1976 - (Vertaald: *De kam van de wind*)

Een beeld dat gaat over verbinding, een verbinding en dialoog tussen natuur en cultuur. De drie sculpturen (waarvan er twee op de afbeelding te zien zijn) respresenteren het verleden, heden en de toekomst. Ik heb dit beeld uitgekozen omdat ik met mijn onderzoek, waarvan dit essay een onderdeel is, op zoek ben geweest naar de verbindende kracht van het kunstonderwijs op de vrijeschool en het regulier onderwijs. Ik wil graag *alle* (oud)kunstdocenten van de vrijeschoolpabo en reguliere pabo van de faculteit Educatie Hogeschool Leiden bedanken voor hun tijd, enthousiasme en gesprekken en daarmee voor hun bijdrage aan dit essay. Ik hoop dat mijn onderwijsbeeld, zoals beschreven in mijn essay, bijdraagt aan een dialoog tussen docenten van beide scholen. Een dialoog die gaat over ruimte geven aan eigenheid, verbeeldingskracht en eigen ideeën van de leerling en daarbij ook van de docent.

Over de auteur

Rebecca van Ingen is docent kunsteducatie en onderzoek bij de pabo van Hogeschool Leiden en onderzoeker bij het lectoraat Waarde(n) van Vrijeschoolonderwijs van Hogeschool Leiden.

Deze publicatie is beschikbaar onder de licentie Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GelijkDelen 4.0. Internationaal. Wanneer je gebruik wilt maken van dit werk, hanteer dan de volgende methode van naamsvermelding: Rebecca van Ingen, Beeldende vorming is een vak zonder antwoordmodel en waarom juist dát zo belangrijk is, CC-BY-NC-SA 4.0 gelicenseerd.

De volledige licentietekst is te lezen op <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/> of stuur een brief naar Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

